

8. Формановская, Н.И. Речевой этикет и культура общения. – М.: Высш. шк., 1989. – 159 с.
9. Brown P., S. Levinson. Politeness: Some Universals in Language Use. Cambridge: Cambridge University Press. 1992 (2nd ed.).
10. Cameron D. Feminism and Linguistic Theory. London: MacMillan, 1985; Smith P. Language, the Sexes and Society. Oxford: Blackwell Publishers, 1985.
11. Holmes J. Paying compliments: A sex – preferential politeness strategy // Journal of Pragmatics. – 1988. Vol.12. № 4.
12. Wolfson N, Manes J. The compliment as a social strategy // Papers in Linguistics. – 1980. Vol.13. № 3.
13. Wolfson N. An empirically based analysis of complimenting in American English // Sociolinguistics and Language Acquisition. Rowley, London: Newbury House Publishers, 1983. P. 86.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Кузенна – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, міжкультурна комунікація, зіставне мовознавство.

ДО ПИТАННЯ ПРО ВАРІАНТ ТА ВАРІАТИВНІСТЬ ЯК ІДЕОЕТНІЧНОГО ФЕНОМЕНУ НА ПРИКЛАДІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Поліна КУЗЬКО (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена дослідженню проблеми варіанта / варіативності та відносин між цими феноменами. Автор розкриває взаємозв'язок між ними та розглядає співіснування цих явищ на території Німеччини.

The article tackles the problem of variation / variability and their correlation with each other. The author's attention is concentrated on the defining of these notions and on the relations of these phenomena in Germany.

На початку 90-х років відомий німецький дослідник у галузі соціолінгвістики П. Браун [9] стверджував, що кожна мова є «полісистемою» форм. Так, скажімо, національному варіанту німецької мови властиві такі форми існування, як стандартна *Standardsprache*, літературна *Literatursprache*, розмовна *Umgangssprache*, спеціальна *Fachsprache*, *Sondersprache*, а також територіальні різновиди, так звані «алосистеми» (діалекти, говірки, географічні та історичні варіанти). Інакше кажучи, як зазначає А.І. Домашнев [2: 82], національний варіант мови «формує власну соціофункціональну модель», яка складається з кількох варіантів.

Теоретично важливими поняттями у цьому зв'язку є «варіантність» і «варіативність» [4: 49-50]. Під першим розуміється спосіб існування системи мови і норми. Вона передбачає наявність двох або декількох рівноправних варіантів на даному синхронному зрізі, що дозволяє вибирати з низки можливих той, який диктується умовами комунікації. *Варіативність* натомість розуміється як універсальна, іманентна властивість мови, що забезпечує її функціонування та розвиток в умовах комунікації, які постійно змінюються, здатність мови до модифікування. А *варіантом*, відповідно, буде вважатися конкретна реалізація цієї властивості, потенційної здатності мови до варіювання. Важливу роль у цьому відіграють також такі фактори, як територіальна й соціальна належність мовця, його вік, професія, ступінь володіння вимовною нормою.

Зазначимо, німецька мова є не лише територіально варіативною (що взагалі-то є властивим для більшості мов), але й національно (і національно-державно) негомогенною. Вона скоріше складає своєрідну «кореляційну ієрархію, до якої входять часткові мікросистеми (власне німецька, австрійська, швейцарська тощо)» [2: 10]. Ці мікросистеми (носіями яких є члени окремого національно-державного утворення) принципово відрізняються від територіальних, соціальних, групових діалектів та інших форм існування мови. Така особливість розвитку німецької мови зумовила їх характер як полінаціональних і поліцентричних, тобто таких, які відносно автономно розвивають свою систему, а отже формують стандартну норму у рамках нації і держави.

Німецька мова є своєрідною «архісистемою», що поділяється на кілька функціональних підсистем, які відрізняються територією поширення. Одні з них мають політично-адміністративний базис, тому їх ще називають *Arealsprachen*, і інші розуміють як регіональна мова – *Dialekte*. До цього часу в германістиці вивчались переважно такі варіанти німецької

мови, які, починаючи з 60-х років ХХ століття вважаються територіальними, а саме німецький, австрійський та швейцарський; діалекти натомість залишались в тіні наукових інтересів. На думку У. Аммона, «при співставному вивченні різновидів німецької мови у центрі уваги вчених знаходиться не діалект, а стандартні (літературні, нормативні) варіанти німецької мови країн, де вона є рідною» [6: 243].

Попри визначний масштаб розповсюдження та широке коло носіїв німецької мови, багато питань ще й сьогодні не знайдено остаточної відповіді. Зокрема, проблема варіативності мови, розмежування стандартної варіанту і діалекту й сьогодні постає об'єктом численних наукових дискусій. Скажімо, у Німеччині питання ускладнюється тим, що діалекти та говірки там все ще активно використовуються і шануються як у селі, так і у містах; незважаючи на стрімкі процеси глобалізації діалекти ще не скоро дозволять літературній мові «поглинути себе» [6: 87].

Треба сказати, протягом багатьох десятиліть вчені робили спробу визначити специфіку *регіональної розмовної мови*. Було з'ясовано, що її поширення пов'язано із посиленням значущості мови центрів політичного, економічного та культурного життя, якими є, у першу чергу, великі міста з їх периферією. Утворюючи специфічний мовний простір, ці міста слугують базисом для розвитку розмовного варіанту, який за своєю фонетико-морфологічною структурою є регіонально забарвленим. На відміну від діалектів особливості цього варіанту криються не тільки в регіональних ознаках; вони залежать ще від рівня культури носіїв цього варіанта.

Сьогодні виділяються великі і малі простори функціонування того чи іншого розмовного варіанта. Так, до перших належить *вюртенбергська розмовна мова*, або, як її ще називають, мова поважних осіб, знаті – *Honoratiorenschwäbisch*, а також *баденська, баварсько-швабська, австрійська, пфальцька*. Остання виникла на базі страсбургського діалекту та німецької літературної мови і отримала назву «мови проповідників Ельзасу» – *Pfarrerdeutsch*. Проте у жодному разі їх не можна плутати із діалектними зонами.

Більшість вчених, що займаються проблемами мовної варіативності, як то П. Браун [9], У. Аммон [6], беруть за основу свого дослідження модель *літературна мова – розмовна мова – діалект*. Як бачимо, розмовний варіант займає проміжну ланку між літературною мовою та діалектом. Д. Вундерліх [14: 39] розуміє при цьому розмовну мову як варіант, який «намагається позбавитися регіонального забарвлення». В. Беш [8: 385] вбачає у розмовній мові такий варіант, який у своїй усній формі притаманний колу освітніх людей, інакше кажучи, залежить від соціального статусу носія мови. Взагалі ж, статус розмовної мови досить важко визначити, оскільки у цьому варіанті територіальний фактор корелює із соціальним. Більш наочно це демонструє такий варіант німецької мови, як «*Pfarrerdeutsch*» Ельзасу, який виник на базі стразбургського діалекту та літературної мови.

К. Маттхейер [11: 14] розглядав поняття діалект як історичний феномен, спираючись на його прагматичний та соціолінгвістичний аспекти, які мають здатність протягом часу змінюватися, а тому їх кожного разу треба знов визначатися. Він доходить висновку, що діалект містить у собі ознаки регіональної мови та стандартної мови, у мови, адже остання є так званим «скелетом» діалекту.

Розробка методологічного базису нашого дослідження потребує чіткої дефініції його об'єкта, а саме *діалекту*. Цей термін походить з грецької мови і позначає «притаманний певному ландшафту спосіб говоріння». У вітчизняному мовознавстві діалект трактується достатньо широко: це різновид даної мови, що вживається як засіб спілкування між особами, пов'язаними територіальною, соціальною чи професійною спільністю [4: 105]. Діалект ототожнюють з такими поняттями, як *говірка* (Mundart), *регіональний варіант мови* (regionale Variante einer Sprache), *діалектизм* (Dialektismus), *діалектне слово* (Dialektwort), *діалектний варіант норми* (dialektale Variante einer hochsprachigen Form).

«Діалект» та «говірка» можуть розглядатися як відносні синонімічні поняття, адже трактується вони мовознавцями часто по-різному. Під говіркою, наприклад, розуміється географічно обмежена розмовна форма, яка вживається в окремих місцях певного мовного

ареалу [12]. Діалект, натомість, розглядається як «сукупність мовних ознак, що є спільними для кількох говірок певного мовного ареалу». Головне, що поняття «говірка» (*Aussprache/Mundart*), «говір (діалект)» (*Dialekt*), «наріччя» (*Mundart*) співвідносяться з певними територіями і становлять відповідні територіальні одиниці. Засобом розрізнення всіх територіальних діалектних одиниць служать діалектні явища.

В сучасній лінгвістиці діалекти або, як їх ще називають «*Sprachvarietäten*» [2], «*Sprachabarten*» [1], «*Existenzformen der Sprache*» [5], визначаються як *специфічна мовна система*, що: 1) наділена високим ступенем подібності до інших мовних систем, так що стає можливим при наймі часткове взаєморозуміння; 2) має регіональну закріпленість у тому сенсі, що територія регіонального розповсюдження цієї системи не перетинається з зоною використання іншої мовної системи; 3) не має письмової стандартизації у сенсі офіційно нормованих орфографічних та граматичних правил [10: 65]. Однак, по-перше, коли між двома географічно віддаленими діалектами не існувало відношень взаємної зрозумілості; по-друге, поряд із ненормованими існують ще й нормовані діалекти. Територіальний діалект визначається як засіб спілкування населення області, яка склалася історично, зі специфічними етнографічними особливостями, що визначається сукупністю ізоглос. Ізголоса – результат проекції меж між діалектними явищами на територію, на географічну карту [4: 132]. Ізголоси діалектних явищ часто в різний спосіб сходяться або розходяться, інколи перехрещуються, проте нерідко вони точно або приблизно збігаються. Вони лише в ідеальному випадку являють собою плавні лінії, які чітко розмежовують різні райони одного ареалу за певною (як правило, фонетичною) ознакою, більш частіше зустрічаються хаотичні пересічення ізоглос у тих ареалах, які мають давню історію етнічних переміщень.

Нерідко можна знайти і перехідні зони між зонами чистих діалектів, в яких діалектні особливості перемішені, особливо у тих випадках, коли регіон був заселений лише один або два століття назад. Врешті-решт існують реліктові області, в яких переважають певні діалектні риси, однак ці ареали розділені областями, в яких переважає якась більш пізня риса цього діалекту [13: 50–54]. Для усіх діалектів однієї мови діє принцип *діалектного географічного континууму*, в якому між крайніми точками обов'язково існують перехідні сходишки у вигляді інших діалектів [3: 36].

Оскільки протягом тривалої взаємодії між говорами, зумовленої соціально-історичними процесами, часто говіркові відмінності на їх межах стираються (хоч загалом міждіалектні межі ніколи не були чіткими), в окремих випадках істотними при виділенні говорів постають етнічні та історичні чинники, внаслідок чого на сучасному етапі структурно близькі говірки можуть бути віднесені до різних говорів (це стосується передусім *Niederdeutsch*).

Слід зазначити, що діалектна мова моделюється на основі сукупності описів говірок, говорів і наріч. Вона є науково аргументованою категорією, яка відображає потенційні можливості міждіалектного спілкування в межах загальнонародної мови (*Standarddeutsch*) і пояснює на структурному рівні, чим ці можливості зумовлені.

Г. Бергманн [7] відзначає як важливу позитивну якість консервативність діалекту, який успішно опирається тенденціям до стандартизації протягом багатьох століть. Сучасна мовна ситуація в Німеччині показує, що досягнута на фонетичному рівні уніфікація постійно порушується проявом територіальних рис у мовленні жителів того чи іншого регіону країни. До того ж, ступінь використання місцевого діалекту у мовленні відбиває рівень освіченості людини, традиції сімейного чи соціально-групового мовлення. Проте далеко не кожна територіальна особливість може бути витлумачена як факт належності мовців до тієї чи іншої соціальної групи, до групи з певним освітнім ценозом.

Отже, статус діалекту як гносеологічного феномену слід розглядати як залежну від конкретної діалектної і культурної ситуації у країні характеристику. Це дає можливість розглядати діалект як унікальний шлях осягнення дійсності, що підлягає його якнайбільш ретельній фіксації та осмисленню у рамках діалектографії. Дане дослідження, на нашу

думку, якнайяскравіше унаочнює перспективність наукових розвідок у дослідженні структурованості та самоорганізації варіативності сучасної німецької мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М: Изд. «Советская энциклопедия», 1966. – 607 с.
2. Домашнев А.И. Современный немецкий язык в его национальных вариантах. – Л.: Наука, 1983. – 231 с.
3. Радченко О.А. Дialeктная картина мира как идиоэтнический феномен // Вопросы языкознания. – 2004. – №6. – С. 25–48.
4. Розенталь Д.Э. Справочник по русскому языку. Словарь лингвистических терминов / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М.: ООО «Издательский дом «ОНИКС 21 век»: ООО Издательство «Мир и Образование», 2003. – 623 с.
5. Швейцер А.Д. Введение в социолингвистику / А.Д. Швейцер, Л.Б. Никольский. – М.: Высш. шк., 1978. – 216 с.
6. Ammon U. Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: Das Problem der nationalen Varietäten. – Berlin / New York: de Gruyter, 1995. – 575 S.
7. Bergmann Günter. Mundarten und Mundartforschung. – Leipzig: Bibliographisches Inst., 1964 – 87 S.
8. Besch Werner. Territoriale Differenzierung. In: Wolfgang Fleischer; Gerhard Helbig; Gotthard Lerchner (Hgg.): Kleine Enzyklopädie Deutsche Sprache. Frankfurt am Main usw.: Peter Lang, 2001. – S. 383–423.
9. Braun P. Tendenzen in der deutschen Gegenwartssprache. Sprachvarietäten / P. Braun. – Stuttgart: Kohlhammer, 1998. – 265 S.
10. Eichinger Ludwig M. Sprache und Sprachgebrauch im Süden Deutschlands. In: Elisabeth Knipf-Komlósi; Nina Berend (Hgg.), 2001. – S. 61–94.
11. Mattheier Klaus J. Pragmatik und Soziologie der Dialekte: Einführung in die kommunikative Dialektologie der Deutschen. Heidelberg: Quelle&Meyer, 1980. – 549 S.
12. Pohl Heinz Dieter. Gedanken zum österreichischen Deutsch (als Teil der „pluriarealen“ deutschen Sprache). In: Rudolf Muhr; Richard Schrodt (Hgg.), 1997. – S. 67–87.
13. Putz Martin. „Österreichisches Deutsch“ als Fremdsprache? Kritische Überlegungen. GFL 3/2002. – S. 48–76.
14. Wunderlich D. Studien zur Sprechakttheorie / D. Wunderlich. – Frankfurt a. – M., 1976. – 417 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Поліна Кузько – аспірантка кафедри німецької філології і перекладу Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, етнолінгвістика, концептуалізація, варіативність сучасної німецької мови.

БУДОВА ФРАГМЕНТА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ УКРАЇНЦЯ

Леся КУШМАР (Житомир, Україна)

У статті побудовано фрагмент мовної картини світу українця. Охарактеризовано основні види реакцій, отриманих у ході проведення вільного асоціативного експерименту. Процентне співвідношення асоціацій різних видів неоднакове, що й виявляє особливості функціонування слів-стимулів економічної сфери у свідомості реципієнта.

This article is devoted to the structure of the linguistic picture of the world. The main groups of reactions which are obtained in the realization of the associative experiment are characterized. The per cent correlation of different kinds reactions is different. This line determines peculiarities of the economic stimulus function in the person consciousness.

Феномен, що називається “картина світу”, є настільки древнім, наскільки і сама людина. Історично першою формою свідомості, у межах якої сформувалась картина світу, була міфологічна. Саме в міфах виражалася модель світу. Починаючи від епохи античної філософії і закінчуючи часом створення натурфілософських теорій XIX століття спроби побудови картини світу відбувались в руслі філософських досліджень [1]. Однак лише останнім часом, реалія, що має назву “картина світу”, стала об’єктом наукового інтересу.

Соціально-економічні умови життя сучасного мовця потребують адекватного усвідомлення лексики економічної сфери використання, яка представляє актуальний фрагмент картини світу українця.

Термін “картина світу” був запропонований на межі XIX – XX століть у сфері фізики. Першим, хто почав його використовувати, був В. Герц. Під поняттям “картина світу” він розумів сукупність внутрішніх образів зовнішніх об’єктів, які відображають суттєві якості об’єктів, включаючи мінімум пустих, лишніх відношень. Хоча в повній мірі їх уникнути не вдається, тому що образи створюються розумово [1].

Думку про те, що створення картини світу є необхідним моментом життєдіяльності людини, розвивав А. Ейнштейн. Він говорив, що людина намагається певним адекватним чином створити в собі просту і зрозумілу картину світу, для того щоб відійти від світу відчуттів, щоб спробувати замінити цей світ створеною таким чином картиною [1].

Згодом картина світу перетворюється на універсальну категорію природничих і гуманітарних наук. В. Постовалова визначає картину світу як глобальний образ світу, який